КУЩ Е. О.
Запорізький національний технічний університет

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ТА СОЦІОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ У ДИСКУРСІ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Статтю присвячено дослідженню лінгвокогнітивних та соціокогнітивних аспектів формування етнічних упереджень у дискурсі американських політиків. У статті розглядається онтологічна сутність етнічних упереджень, з'ясовується роль етнічних стереотипів та ідеології етноцентризму у формуванні цього явища у дискурсі політичних діячів.

Ключові слова: етнічні стереотипи, етнічні упередження, ідеологія етноцентризму, лінгвокогнітивні та соціокогнітивні аспекти формування, дискурс американських політиків.

Статья посвящена исследованию лингвокогнитивных и социокогнитивных аспектов формирования этнических предубеждений в дискурсе американских политиков. В статье рассматривается онтологическая сущность этнических предубеждений, определяется роль этнических стереотипов и идеологии этноцентризма в формировании этого явления в дискурсе политических деятелей.

Ключевые слова: этнические стереотипы, этнические предубеждения, идеология этноцентризма, лингвокогнитивные и социокогнитивные аспекты формирования, дискурс американских политиков.

The article is devoted to the investigation of lingvocognitive and sociocognitive aspects of ethnic prejudices formation in the discourse of American politicians. Ontological essence of ethnic prejudices is revealed in the article. The role of ethnic stereotypes and the ideology of ethnocentrism in the formation of ethnic prejudices in the discourse of politicians are considered.

Key words: ethnic stereotypes, ethnic prejudices, ideology of ethnocentrism, lingvocognitive and sociocognitive aspects of formation, discourse of American politicians.

Феномен етнічних упереджень як складова частина соціальної реальності, що відтворюється в дискурсі, почав привертати увагу лінгвістів порівняно недавно, починаючи з вісімдесятих років XX століття [1; 2; 3; 4]. Етнічні упередження є "негативними, стереотипними уявленнями та переконаннями, ворожими, необ'єктивними судженнями представників однієї етнічної єдності про іншу" [1:28].

Традиційно етнічні упередження були об'єктом дослідження соціальної психології [5], етнічної конфліктології [6], етнопсихології [7] та етносоціології [8]. Такий діапазон наукових досліджень пояснюється тим, що етнічні упередження, з одного боку, є соціальним явищем, яке передбачає асиметрію етносоціальних відносин, символізує етносоціальні проблеми та протиріччя, а з іншого, вони належать до символічної сфери

© *Кущ Е. О.*

сприйняття та оцінки представників інших етносів, тобто пов'язані з процесами, що охоплюють людську когніцію.

Етнічні упередження існували у США з часів заснування цієї країни. В її етнічний склад входять не тільки білошкірі та темношкірі американці, але й вихідці з країн Азії, індіанці, латиноамериканці тощо. У зв'язку з цим існує велика кількість метафоричних назв на позначення США: *melting pot, mosaic*, *salad bowl, pizza, rainbow, kaleidoscope, symphony*. На думку Т. ван Дейка, якому належить провідна роль у дослідженні етнічних упереджень у лінгвістиці, упереджене ставлення до чужоземців у європейських державах та США базується вже не на ідеї расової нерівності, що зумовлювала дискримінацію за етнічними та расовими ознаками на початку та в середині минулого століття, а на етноцентричних переконаннях про соціокультурну вищість своєї нації, хибному уявленню політиків про те, що іноземці не здатні до інтеграції і загрожують культурній ідентичності країн [2:112]. Упередженому ставленню американських політиків до представників ісламських країн сприяла також війна з Іраком, численні теракти, що відбулися в США, проблема тероризму. Представлений парламентськими дебатами, публічними виступами, політичний дискурс стає потужним засобом розповсюдження упередженого сприйняття цих іноземців у країні.

Актуальність статті визначається як суто лінгвальними, так і екстралінгвістичними факторами. Необхідність пошуку адекватних шляхів подолання упередженого ставлення до представників чужих націй зумовлює необхідність реконструювання офіційного мовлення політиків, політичного дискурсу, тематика якого пов'язана із проблемами взаємовідносин представників різних націй, виявлення особливостей категоризації та способів представлення політичними діячами іноземців.

Метою даної статті є визначення лінгвокогнітивних та соціокогнітивних аспектів формування етнічних упереджень у дискурсі американських політиків. Досягнення поставленої мети припускає вирішення наступних **завдань**: визначати онтологічну сутність етнічних упереджень як соціопсихологічного явища; з'ясувати вплив стереотипів, ідеологічних уявлень та переконань на формування етнічних упереджень у мовленні американських політиків; визначити особливості категоризації та дискурсної репрезентації представників ісламських країн у мовленні американських політичних діячів.

© *Кущ Е. О.*

Колективна рефлексія будь-якого етносу щодо себе та представників інших націй структурується згідно з бінарними опозиціями "свій – чужий" / "ми – вони" та виступає "однією із передумов ієрархічної самоорганізації пралюдських і людських колективів на ранніх стадіях соціогенезу та прийнятті соціально стратифікованої системи суспільств на пізніших історичних етапах" [9:5]. Протиставлення "свого" та "чужого" є особливістю колективного, етнонаціонального світосприйняття, базовою константою етнічної самосвідомості, психологічною, соціокультурною та історичною формою саморефлексії будь-якої нації. Ментальні бінарні опозиції "свій – чужий" / "ми – вони" входять у систему свого роду опорних пунктів свідомості. На думку російського палеопсихолога Б. Ф. Поршнєва, саме категорія "вони", пов'язана з категорією "ми", є найбільш давнім, архаїчнім утворенням, що знаходиться біля джерел антропогенезу [10:3]. Тільки на основі кристалізації у свідомості представників того чи іншого етносу категорії "вони" відбувається визначення власної ідентичності та автентичності.

В основі протиставлення "свого" та "чужого", за спостереженням етнологів [7], психологів [5; 11], завжди знаходиться певна частка агресії, що полягає в неприязному ставленні до чужого та незнайомого. Етнічні упередження неминуче породжуються в результаті поляризації представників своєї та чужих націй, оскільки "чуже" є не тільки незрозумілим, недискретним та невизначеним, але й викликає страх та почуття небезпеки. Американський психолог Дж. Ротуелл [11:24] порівнює символічні та сигнальні реакції, що виникають у людини при оцінюванні одноплемінників і представників іншого етносу: символічна реакція характеризується затримкою в часі, обдуманістю, гнучкістю, у той час як сигнальна реакція схожа на умовний рефлекс, є автоматичною, необдуманою, стрімкою. Сигнальна реакція з'являється в людини при сприйнятті образу ворога [5:144]. Отже, неусвідомлена, біологічно вмотивована закономірність розмежування "свого" та "чужого" стає основою формування етнічних упереджень, центральним компонентом міжетнічних взаємовідносин.

Етнічні упередження психологічним слугують тим знаком, який маркує біологічні та соціальні відмінності представників різних націй. Етнічна поляризація виступає своєрідним біологічним механізмом самозбереження племені, нації [10:1]. У процесі етногенезу відбувається поступове заміщення природно-біологічних детермінант людської

© *Кущ Е. О.*

поведінки та мислення (необхідності в їжі, теплі, безпеці) на соціальні (потреба визнання, самоствердження, боротьба поглядів, ідеологій). Поряд із цим, природно-біологічні детермінанти не зникають, а є базою цілого ряду сталих реакцій на зовнішні подразники та визначають особливості розумової і практичної діяльності людини. Маючи онтологічне підґрунтя, етнічні упередження являють собою своєрідний засіб орієнтації людини в етнокультурному середовищі, оскільки саме усвідомлення факту існування чужих етносів, а також визначення їх особливостей, надає можливість зрозуміти самобутність власної нації. Крім того, бінарне протиставлення "свого" та "чужого", властиве масовій наївній свідомості, є тим механізмом, який організує етносоціальну реальність. Опозиція "свій – чужий" виступає одним із найважливіших протиставлень у житті та устрої будь-якого суспільства та зберігає своє значення протягом століть.

Поділяючи думку Т. ван Дейка, ми вважаємо, що етнічні упередження є особливим чином організованими когнітивними структурами [1:22], кожен компонент яких виступає не як окрема характеристика або відособлена ознака, а як мережа опосередкованих відношень, що відображають особливості конструювання цього явища як єдиного цілого в дискурсі. Структури етнічних упереджень є когнітивно ускладненими. Це зумовлено присутністю в них не тільки специфічної інформації онтологічного плану, але й наявністю аксіологічних, оцінних фокусів.

Формування етнічних упереджень безпосередньо пов'язано з етнічною стереотипізацією – базовим процесом етносоціальної категоризації, у результаті якого утворюються етнічні стереотипи [5:64]. Етнічні стереотипи є соціально детермінованими, узагальненими, емоційно насиченими, стійкими уявленнями про особливості соціокультурного існування етнічних груп, а також про моральні, розумові, фізичні та інші якості їх представників [7:4]. Етнічні стереотипи поділяються на авто- та гетеростереотипи. Автостереотипи – це сукупність атрибутивних ознак про дійсні або уявні риси, притаманні власній етнічній групі, що виконують функцію її позитивно-ціннісної диференціації, оскільки, як правило, містять комплекс позитивних оцінок про неї. Гетеростереотипи являють собою оцінні, зазвичай, негативні судження про інші етноси та їх представників. Гетеро- та автостеротипи взаємопов'язані, оскільки етнічна диференціація та ідентифікація завжди відбувається шляхом порівняння та протиставлення чужинців із представниками своєї нації та навпаки [7:5]. На зміст

© *Кущ Е. О.*

гетеростереотипів впливають соціально-політичні та економічні умови розвитку етнічних груп та взаємовідносини між ними.

Етнічні упередження є оцінними конструктами, що базуються на гетеростереотипах і виражають ціннісне ставлення однієї етносоціальної спільноти до представників іншого етносу. Етнічні упередження виражають оцінку, що поділяється всіма або більшістю членів етнічної або будь-якої іншої етносоціальної групи [1:5]. Суб'єктом оцінки, вираженої в упередженнях, може бути індивід як член етносоціальної групи та сама група або соціум у цілому, з точки зору яких відбувається оцінювання. Об'єктом оцінки виступають не лише іноземці чи представники етнічних меншин, але також реалії, пов'язані з особливостями їх соціокультурного існування.

Ціннісне ставлення американських політиків про мусульман та представників країн Третього світу базується не тільки на гетеростереотипах, але й визначається етноцентричними уявленнями та переконаннями політичних діячів про цих іноземців. Етноцентризм (від грец. ethnos – група, народ та лат. centrum – осередок, центр) є системою переконань та уявлень певного етносу, згідно з якими представники чужих націй сприймаються й оцінюються з позицій власної етнічної групи, яка вважається еталоном [5:12].

Ідеологія етноцентризму являє собою ієрархічно організовану когнітивну структуру, в основі якої перебуває групова схема, що ідентифікує представників "своєї" та "чужих" націй. Така ідентифікація здійснюється аксіологічними пропозиціями МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ; МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ [3:32]. Як свідчить фактичний матеріал, система ціннісних переконань та орієнтацій американських політиків щодо цих представників країн Третього світу та мусульман представлена категоріями "*Difference*", "*Deviance*", "*Inferior*", "*Threat*". Про це свідчать приклади:

The American way is simply superior in key respects, for it creates the greatest freedom and prosperity for the greatest number of individuals. That is why they come and try to stay here. And that cultures that supress individual freedom and keep millions of people in penury aren't just different, but inferior [12].

Для надання характеристик американській нації, її культурі та способу життя Т. Горман використовує номінативні одиниці позитивно-оцінної семантики *superior, creates the greatest freedom and prosperity, the greatest*

number of individuals. Характеристика чужинців відбувається в дискурсі політика за допомогою негативно-оцінних одиниць *that cultures that suppress freedom, keep people in penury, inferior*. Мовні засоби, що застосовуються Т. Горман для номінації різних суспільств, утворюють антонімічні групи в цьому контексті: *the American way – that cultures; superior – inferior; creates freedom – suppress freedom; creates prosperity – keep millions of people in penury; individuals – people*. Зазначені одиниці актуалізують макроструктуру ідеологічної поляризації представників своєї та чужих націй, представлену пропозиціями МИ / СВОЇ: ХОРОШІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ. Представники чужих націй не тільки протиставляються Т. Горман американцям, але й позначаються як "*inferior*".

У наступному прикладі макроструктура поляризації актуалізована пропозиціями МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ, а саме:

Immigrants do create tensions and American people perceive that newcomers are in competition for scarce resources and public services. The pressure on resources is often intense and local services are often insufficient to meet the needs of the existing community, let alone newcomers [13].

Хоча для номінації іммігрантів американський політик Д. Камерон використовує нейтральні лексичні одиниці *immigrants, newcomers*, семантика предикативних конструкцій *do create tension, are in competition for scarce resources and public services*, що співвідносяться з цими одиницями, не є нейтральною. За допомогою речення із вказаними конструкціями, а також речення *The pressure on resources is often intense* ... перебування іноземців у країні представлене політиком як таке, що не викликає позитивних емоцій у британців і є невигідним для них. Проте представники своєї нації не характеризуються Д. Камерон негативно. Отже, у вказаному фрагменті дискурсу поляризація американців і чужинців здійснюється пропозиціями МИ / СВОЇ: НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: НЕ ХОРОШІ.

У наступному прикладі представники ісламських країн представлені американським політиком як такі, що несуть загрозу:

The threat of 'new jackals' comes from abroad. Islamic representatives cannot reconcile with "the Western-secular universe". That is why innocent civilians are killed. We all know who were terrorists, we all know where they were taught or came from [14].

У наведеному мовленнєвому фрагменті засобом номінації чужоземців з ісламських країн слугує зоонім *new jackals*. Таке метафоричне позначення не

тільки експлікує упереджене ставлення американського політика до вказаних іноземців, але й виявляє його асоціативні уявлення про цих чужинців як ненависних до західної цивілізації людей. Окрім негативно-оцінного зооніма, про це свідчить і семантика речення, що, поряд з іншим, конкретизує релігійну приналежність відповідних референтів *Islamic representatives cannot reconcile with the* "*Western-secular universe*", а також речення *We all know who were terrorists, we all know where they were taught or came from.*

Таким чином, формування етнічних упереджень безпосередньо пов'язано з етнічною стереотипізацією – базовим процесом етносоціальної категоризації, у результаті якого утворюються гетеростереотипи. Етнічні упередження відтворюють ієрархічно організовану модель етносоціальних відносин; є ідеологічними конструктами, що експлікують систему етноцентричних переконань про іноземців, виражених у формах суспільної свідомості політиків США. Система ціннісних переконань та орієнтацій політичних діячів щодо представників країн Третього світу та мусульман представлена категоріями "*Difference*", "*Deviance*", "*Inferior*", "*Threat*". Подальші дослідження вбачаємо у необхідності детального аналізу особивостей дискурсної актуалізації зазначених категорії у мовленні американських політичних діячів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Dijk T. A. van.* Communicating Racizm. Ethnic Prejudice in Thought and Talk / Teun A. van Dijk. – London : Sage Publications. – 1987. – 437 p. 2. *Dijk T. A. van.* Ideology: a Multidisciplinary Approach / Teun A. van Dijk. – London : Sage Publications, 1998. – 374 p. 3. *Reisigl M.* Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racizm and Antisemitizm / Martin Reisigl, Ruth Wodak. – L. & N.Y. : Routledge, 2001. – 298 p. 4. *Valk I. van.* Right-Wing Parliamentary Discourse on Immigration / Ivan van Valk // Discourse & Society. – L. : Routledge, 2003. – Vol. 14. – № 3. – P. 309–349. 5. *Андреева Г. М.* Психология социального познания / Галина Михайловна Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с. 6. *Гасанов И. Б.* Национальные стереотипы и образ врага / Игорь Борисович Гасанов. – М. : Прогресс, 1994. – 39 с. 7. *Гнатенко П. И.* Этнические установки и этнические стереотипы / Павел Иванович Гнатенко, Виктор Ильич Павленко. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1995. – 200 с. 8. *Cockerham W.* Racial and ethnic relations / William Cockerham // The global society: an introduction to sociology. – New York : Mc Graw-Hill, Inc., 1995. – P. 320–359. 9. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии / Борис Федорович Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 640 с. 10. *Поршнев Б. Ф.* Противопоставление как компонент этнического самосознания / Борис Федорович Поршнев. – М. : Наука, 1973. – 13 с. 11. *Rothwell J.* Telling It Like It Isn't: Language Misuse and Malpractice / John Rothwell. – Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1982. – 342 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. *Gorman T.* Third Immigration: Importing Poverty, not Prosperity [Електронний ресурс] / Teresa Gorman. – Режим доступу : http://www.hot.com.politica.usa=124225&speeches=1 13. *Cameron D.* Balancing freedom and security [Електронний ресурс] / Debora Cameron. – Режим доступу : http://www.hot.com.politica.usa=73182&speeches=1 14. *Tirkophope E.* Islamic Threat [Електронний ресурс] / Edward Tirkophope. – Режим доступу : http://hot.com.politica.usa=72237& speeches=1

© *Кущ Е. О.*